

П.Юркевич про принципи навчально-виховного процесу

Філософсько-педагогічні погляди Памфіла Даниловича Юркевича – українського мисленника другої половини XIX століття, чий ім'я та духовна спадщина повертаються до нас сьогодні із небуття, — визначили настільки вагомі евристичні орієнтири у розвитку теорії та практики педагогіки, що їх значення навіть сьогодні залишається не до кінця усвідомленим.

У обґрунтуванні своєї педагогічної концепції П.Юркевич виходив з ідей унікальності та самоцінності людського буття, значення самопізнання і самовдосконалення у формуванні людини, важливості в її житті моральних імперативів, примату духовно-етичних функцій освіти.

Проблема людини є центральною у філософії мисленника. В усіх творах він розвиває своє розуміння людини як вільної відповідальної особистості. Тому і в його педагогічній концепції освітній процес розглядається як становлення і самоудосконалення людського духу, а головним суб'єктом цілісного навчально-виховного процесу є особистість, індивідуальність.

Аналіз педагогічних поглядів Юркевича дозволив нам зробити висновок про *принципи виховання*, осмислені педагогом: природовідповідність; культуровідповідність; поєднання національної визначеності та загальнолюдських традицій у вихованні; єдність виховання і навчання; тісний зв'язок виховання і самовиховання; повага до особистості вихованця; виховання вільної особистості; індивідуальний підхід у вихованні; врахування індивідуальних і вікових особливостей вихованця.

Природовідповідність виховання

Природа людини схильна до розуму і добра [2, 8]. Іншими словами, у природі людини, на думку Юркевича, закладене моральне начало у вигляді почуттів любові, співчуття, загального блага. Виховання має відповідати вказівкам природи вихованця. Якщо це не так, то маємо людину, дії якої відразу свідчать, що природа призначала їй у моральному світі зовсім інше місце, ніж те, що дало виховання. У цьому випадку виховання “перетворює добро на зло” [1, 69]. Тому педагог радить вихователю “ретельно вивчати природу вихованця, щоб не вважати добре поганим і досконале – недосконалим” [там же, 69].

У той же час, Юркевич далекий від абсолютизації дитячої природи. Він вважає, що не можна сліпо йти за нею: “... посилатися на вказівки природи — значить шукати захисту у сховищі незнання”. Природа людини містить і добре, і зло. Завдання вихователя – розуміти природу вихованця і співвідносити її прояви з нормою, зразком. На цьому шляху вимоги про розвиток, відповідний природі, піднесуться до вимог християнського виховання [4, 163-164].

Природа вихованця тільки тоді досягає гармонії зі своїм морально-християнським ідеалом, коли всі виховні заходи узгоджуються з індивідуальними задатками і здібностями людини [1, 66]. Вихователь повинен дбати про розвиток спеціальних здібностей дитини (музичних, художніх тощо), не забуваючи при цьому про необхідність всебічного розвитку, “багатосторонньої освіти”. При такому союзі природи з мистецтвом виховання індивідуальна обдарованість перейде у справжній творчий таланти [там же, 81]. Особливого піклування заслуговує розвиток і зміцнення тих здібностей, якими природа наділила вихованців недостатньо.

Культуровідповідність виховання

(вимога виховувати дитину у відповідності до місця і часу її народження, культури країни, потреб свого народу).

Культура і освіта, вважає Юркевич, є другою природою людини. Вона може узгоджуватися з першою, або заперечувати її. “Певний дух сімейства, дух народний, особливе коло досвідів, яке поєднує ці, а не інші властивості клімату, ґрунту, відповідні форми занять” [там же, 81] – все це формує вихованця, визначає його ставлення до оточуючого, і має бути враховано у вихованні.

Поєднання національної визначеності та загальнолюдських традицій у вихованні

Юркевич заперечує такий освітній ідеал, який нехтує духом певної народності і релігії. Педагогічна спроба створити таку людину подібна до спроб садівника, який, вирощуючи яблука, груші й вишні, намагається виростити ще й плід взагалі [там же, 25].

П.Юркевич називає збереження єдності народності та загальнолюдського у вихованні завданням “найбільшої значущості”. Мисленник показує шлях до розв’язання цього завдання з позицій “філософії серця”. Він застерігає педагогів від марних спроб зробити вихованця причетним до свого національного світу, тільки розвиваючи його розум: “здається, таким чином з’явилися у нас до цих пір космополіти” [2, 63]. Щоб юнак міг входити у дійсний світ, переносити його у себе, відчувати його, зріднитися з ним, потрібно пробуджувати, перш за все, “світло серця”, почуття, уяву вихованця. Із контексту очевидно, що під “дійсним світом” Юркевич у даному випадку розуміє національне життя певного народу.

Учений робить висновок про національну зумовленість людського світосприймання, яке, в свою чергу, пов’язано із системою освіти і виховання. Разом з тим, існують загальнолюдські цінності, які засвоюються через виховання й освіту — народність, релігія, моральність.

Єдність виховання і навчання у формуванні особистості.

Цей принцип є логічним продовженням “філософії серця” П.Юркевича, його *ідеї гармонії Розуму, Серця, Волі*. Ці сфери людської особистості мають перебувати у гармонійній узгодженості. Між розумом і волею, головою і серцем, мудрістю і любов’ю, знаннями і характером існує взаємозв’язок, але одне лише знання доброго й справедливого ще не робить людину доброю і справедливою. Тому необхідна *єдність виховання і навчання*: “Виховання надає вихованцеві найкращих якостей, навчання — правильних відомостей” [1, 44], “Як навчання діє безпосередньо на розум, так виховання на волю” [2, 14]. Як тільки виховання дійсно змінює думки людини, воно змінює разом з тим його волю і почування [1, 7]. Діалектику взаємозв’язку виховання і навчання Юркевич розкриває так: “... Як навчання має виховний вплив, тому що передачею відомостей воно напружує і спрямовує сили вихованця, так і виховання сприяє навчанню, готуючи для останнього сприятливий і добрий ґрунт” [там же, 44].

У той же час, педагог твердо переконаний: якою обґрунтованою не є думка, що навчання є самий могутній виховний засіб, однак “педагогіка не знає такого мистецтва, щоб досконалості розумові, що їх дає навчання, зробити джерелом досконалості всієї людини” [там же, 197].

Як геніальний провидець, Юркевич мовби передбачив виникнення у наш час нереальної ідеї досягти високого рівня вихованості через гуманітаризацію навчання, й взагалі замінити нею виховання, замкнути його в рамках освітніх програм. Його вирок остаточний: “... Допоки навчання не буде поставлене в чітку і повну залежність від виховання, ... скарга на аморальність, що мовби поширюється з розповсюдженням знань, буде небезпідставною [там само, 45]. “Корінь навчання буде гірким до тих пір, ... поки батьки не зосередять усіх зусиль на вихованні дітей своїх ...” [2, 161]. Свою думку педагог пояснює тим, що повідомлення інформації, до певної міри нейтральної відносно моральної сутності людини, “залишає моральні сили без всякої культури: добра воля залишається доброю, зіпсована – зіпсованою” [1, 45].

Взаємозв’язок виховання і навчання тоді досягне найбільшої ефективності, коли навчання буде залежати від виховання, від морального спрямування, від турботи про чистоту серця, про зміцнення й ушляхетнення характеру. Тільки у цьому випадку навчання є “найкращий і найдосконаліший орган для розкриття всіх добрих сил, які утворюють людську особистість” [там само].

Отже, у питанні єдності виховання і навчання у формуванні особистості *Юркевич досяг найвищих для свого часу узагальнень*.

Тісний зв’язок виховання і самовиховання

Цей зв’язок П.Юркевич назвав “найвищим принципом” і прямо визначив: “Всяке виховання є самовиховання” [там само, 76].

Виховання як зовнішній вплив на дитину неможливе. Таке виховання педагог ототожнює з дресурою, яка підміняє доцільний педагогічний вплив масою педагогічних рецептів. На думку

Юркевича, така педагогіка заперечує людяність у вихованця, оскільки дитина сама у своїй внутрішній свідомості розрізняє добро і зло. Тому важливо не те, що робить вихователь, а те, що робить сам вихованець відносно впливів на нього з боку вихователя [там же, 196], “... Всяке виховання є тільки посібник для самовиховання” [там же].

Повага до особистості вихованця

В основі цього принципу лежить християнське вчення про любов, яке пронизує усі педагогічні твори П.Юркевича. На думку мислителя, “любов може все” [там же, 9]. “Пізнання і любов — у цих двох словах міститься *есе*, що можна найкращого передати молодому поколінню” [2, 198]. Як прихильник ідеї християнської гуманності, “яка визнає невикорінну силу добра у серці людини” [1, 24], педагог вірить у перетворюючу силу “виховуючої любові до людини” [там же] у формуванні людської особистості. Обов’язок вихователя – поважати Людину в людині, плекати неповторність, унікальність особистості: “Вихователь повинен ... з повним самозреченням йти туди, де в кожному темпераменті існує людина, тому що до людини він повинен говорити, людині він повинен навіювати добрі поради, якщо він прагне виховати Людину” [там же, 77]. Наші досконалості (це, звичайно, стосується й особистості вчителя) не повинні бути тягарем для тих, хто позбавлений їх. Своїм світлом ми не повинні збільшувати темряву душі іншого, і своїм добром — її зло. “Це гуманність ніжного серця й високоосвіченого духу” [там же, 22]. Суттєвим завданням педагогіки Юркевич називає вміння передати вихованцеві світлий погляд на життя [там же, 27].

Виховання вільної особистості

У баченні Юркевича школа постає інституцією, яка плекає *вільний дух особистості*: “Народи освічені і вільні вміють робити школу місцем, яке оточує їх моральною атмосферою свободи” [там само, 247]. Поняття виховання духу і формування вільної людини нероздільні. В усіх своїх педагогічних творах філософ незмінно підкреслює: “*Де дух, там і свобода*” [там само, 34] і називає цю тезу “керуючим правилом для вихователя” [там же, 158].

Учений, якого революційно-демократична критика звинувачувала у тому, що він “обмежує й ослаблює творчу силу виховання, .. ставить дітей у становище “знехтуваних”, яких не можна розвинути й удосконалити, а можна тільки дресировати” [4, 85], проголосив звільнення людини через розвиток її моральної сутності “найпростішою, найголовнішою і всеохоплюючою метою педагогіки” [1, 34]. Критики воліли “не помітити”, що у “Курсі загальної педагогіки” Юркевич наголошує: “Начало виховання на відміну від дресировки полягає у тому, що вихованець сам у своїй внутрішній свідомості розрізняє добро і зло ... Людина вільна і повинна бути вільною, тобто повинна жити всередині власних суджень і думок про погане і добре” [там само, 76]. Людський характер утворюється лише із вільних дій [там же, 104]. Без свободи, підкреслює вчений, без благородних поривань, без розвитку вищого погляду на світ і життя людина не є людиною [3, 494].

Індивідуальний підхід у вихованні, врахування індивідуальних і вікових особливостей вихованця

Виховання повинно відповідати індивідуальній природі вихованця. Нехтування індивідуальністю дитини нівелює можливості її потенційного розвитку: “Діяти на вихованця, як на одиницю в масі, загальними заходами, недостатньо. Це зробило б можливим хіба що управління дітьми, а не виховання їх” [1, 67].

Юркевич розрізняє індивідуальність вроджену та індивідуальність набуту. Виховання, вважає педагог, завжди пов’язане з перевихованням, привчання до добра – з викоріненням зла. І добро, яке передає вихователь, й істина, яку він повідомляє, можуть перетворитись на зло для вихованця, якщо “вихователь не звів правильних рахунків з його вродженою і набутою індивідуальністю” [там же, 87].

П.Юркевич розробив вікову періодизацію життя вихованця, виділивши такі періоди, сензитивні для тих чи інших виховних впливів:

- 1) дитинство — до 7 років;

---

2) отроцтво — до 15 років;

3) юнацтво — до 25 років — час самовиховання [1, 50; 14; 15-16].

Однак, оскільки Юркевич вважає, що воля є осереддя людської особистості, що формування волі є вищою метою виховання [2, 33], він пропонує спостерігати у вихованні епохи, особливі з погляду становлення вольових якостей дитини. Таких епох чотири:

1) дитя ще нездатне виконувати чужу волю;

2) дитина виконує її, не розуміючи основ наказу;

3) дитя виконує розпорядження і розуміє їх підстави;

4) вихованець сам керує своїми душевними пориваннями [2, 16].

Педагог переконаний: вихователь повинен володіти мистецтвом обирати із різноманітних виховних впливів ті, які відповідають віковій та моральному розвитку вихованця [1, 130].

Юркевич вважав, що ніколи не досягне своєї позитивної мети педагогічна система, яка віднімає у дітей їх дитинство, а в юнаків – їх юність, прирікаючи їх на багатотурботливість, нудне і монотонне життя, на страждання від тяжких ланцюгів виховання. Слідом за Ж.-Ж. Руссо він проголосив: “Діти мають право бути дітьми” [там само, 51].

Аналіз дидактичної спадщини П.Юркевича дає можливість виділити обґрунтовані ним **принципи навчання**: ґрунтовність, посиленість, систематичність, самостійність учня у навчанні, зв'язок навчання з життям, з практикою, його виховуючий характер, позитивний емоційний фон навчання, індивідуальний підхід до учнів у процесі навчання. Юркевич обґрунтував не лише педагогічну, а й психологічну сутність принципів,

Ґрунтовність. Юркевич вважав, що учні повинні міцно засвоїти коло початкових знань з кожної навчальної дисципліни – “абетку предмету” [2, 152]. Ґрунтовність мислення учня набувається засвоєнням цих початкових відомостей, переходом від них до більш складних і віддалених. Прийомами, які сприяють ґрунтовності мислення, є вправи у формулюванні думки на основі її простих елементів – “рух від думки до думки”, аналіз, означення, доведення. Педагог вважав, що ознайомлення учнів лише з висновками сучасних наук, а не з суперечливим процесом їх розвитку, шкодить ґрунтовності навчання.

Посиленість. Рівень навчання повинен відповідати рівню підготовленості учнів, їх потенційним можливостям. Постійні невдачі, неуспіх позбавляють енергії навіть кращих учнів [там само, 155]. Неуспішність занять позбавляє бажання навчатися, успіх же подвоює енергію і народжує мужність [1, 222].

Систематичність. Учитель викладає навчальний матеріал у певній системі: починає з найближчого і переходить до найвіддаленішого, користується відомим, щоб знайти нове, дає йому бачити протилежності, показує одне знання як джерело і підставу іншого, узагальнює знання в головних ідеях [2, 172]. Кожна думка, кожне часткове знання повинні мати своє належне місце серед інших знань і думок. У галузі кожної науки знання утворюють системи, які знаходяться в чіткій залежності одна від одної. Системність знань дозволяє людському розуму обирати ті знання, яких потребує розв'язання конкретного завдання [там само, 171].

Самостійність учня у навчанні. Знання не повинні повідомлятися у готовому вигляді, так щоб учню нічого більше не залишалось, як тільки прийняти їх і зберігати у пам'яті. Вони мають збуджувати інтерес до самоосвіти [там само, 181]. Успіхи навчання визначаються не стільки тим, що і як багато робить учитель, скільки тим, що і як багато робить учень [там само, 152]. При здобутті знань учень повинен відчувати, що частка цього надбання належить його праці, його *самодіяльності*, його *самоосвіті* [1, 277]. Просту передачу знань педагог вважає безумовною шкодою для розумового розвитку, оскільки знання існують у свідомості учня у вигляді фактів, а не як дійсні, власні думки [1, 219; 2, 151]. На жаль, не втратив актуальності і в наш час висновок Юркевича: “Більшість учителів здатні добре передавати учневі готові відомості, а не спрямовувати до самостійного набуття знань” [2, 169].

Зв'язок навчання з життям, практикою.

Юркевич проголосив *принцип практичної спрямованості знання*: у процесі навчання слід передавати учневі ті знання, “які можна прикласти до справи” [там само, 153]. Абстрактні начала науки, — зазначає він, — робляться силою, коли їх надихає дійсність, *розумне стає*

реальним через дійсність [1, 213]. Педагог запропонував метод, який він назвав “життєва вправляюча дійсність” і який можна вважати прообразом ідеї педагога ХХ ст. Д.Дьюї “навчання через діяльність”. Сутність цього методу Юркевич розкриває так: дещо пізнається, оскільки воно перевіряється у процесі діяльності, переходить у пережите через практичні вправи [там само, 240]. За переконанням ученого, школа повинна існувати як життєвий заклад і союз”, а не залишатися безрадіним місцем самих розумових вправ [там само]. Праця навчання має бути “частиною одного цілісного життя, а не ярмом обов’язку, відірваного і відокремленого від усього, що має силу жити, радувати, надихати” [там само, 242].

Виховуючий характер навчання. Ідея виховуючого навчання — одна з головних у дидактичній концепції П.Юркевича. Вірогідно, що поштовхом до подальшого розвитку цієї ідеї слугували для вченого праці німецького педагога Й.Гербарта, з якими він був добре обізнаний. Й.Гербарт уперше ввів у педагогічну лексику термін “виховуюче навчання”, яким користується і П.Юркевич.

Процес навчання спрямований на забезпечення пізнавальної діяльності, виховання, розвиток школяра як “живої особистості”, яка має “голову і серце, розум і волю” [2, 175].

Знання, що їх здобуває учень у процесі навчання і самоосвіти, дають змогу не тільки пізнати добро, а й збуджують схильність і любов до нього, формують потребу робити добро [там само, 179]. Отже, вони здійснюють сильний вплив на спрямування волі учня, його характер, на формування цілісної особистості [там само, 175].

Позитивний емоційний фон навчання. Педагогічний ідеал П.Юркевича – освіта, яка сприймається вихованцем “як радість і благо” [1, 67]. Педагог вивів “закон співдружності уявлень”, за яким нейтральний предмет через свій зв’язок з приємним чи неприємним і сам робиться таким, а приємний предмет через зв’язок з неприємним робиться або нейтральним, або неприємним. Вислід цього закону Юркевич ілюструє таким чином: для учня навіть цікава розповідь буде байдужою, якщо вона супроводжуватиметься погрозами, лайкою, іншими неприємними діями вчителя. “Найгірший вихователю той, у кого прекрасне та правдиве стає тяжким і збуджує антипатію” [там же, 86]. Через “співдружність уявлень” слід “заволодіти дитячими прагненнями до розваг” [там же, 83], спиратися у навчальному процесі на нахили дітей, їх улюблені заняття, а через них виходити на розвиток волі і рішучості. “Задоволення – це попутний вітер” [2, 163].

Збудження позитивних емоцій у навчанні — важливий педагогічний закон. Погано, якщо “навчання здійснюється без любові та радості, які складають суттєву основу всього доброго і досконалого в живій особистості людини» [1, 237]. Якщо пізнавальний процес супроводжується позитивними почуттями, переживаннями, то “вихованець звикає вважати добро та чесноти частиною долі людства, живою, творчою, організуючою силою, а не правилом або сухою вимогою” [там же, 235]. Тому жодна добра справа, яка уславила видатних історичних осіб, діячів науки, не повинна бути розглянута вчителем і учнями байдуже.

Увесь шкільний дух має збуджувати любов і потяг до знань, до навчальної праці: “школа повинна бути місцем, яке є люб’язним і священним для дітей, і яке оточує їх моральною атмосферою свободи, радості та благоговіння” [там само, 242].

Індивідуальний підхід до учнів у процесі навчання.

П.Юркевич вважав, що на характер навчання великий вплив справляють знання й особистісні якості вчителя. Але, в той же час, він постійно підкреслює необхідність врахування індивідуальності учня.

Педагогіка, — пише він, — повинна “вести дітей туди, куди веде їх Бог, до їх індивідуальних джерел даровитості, творчості і розумності” [там само, 227]. Учитель усіма формами і духом навчання підтримує в учневі дитячу допитливість, досягає відповідності між його прагненнями і діяльністю [там само, 163].

В умовах сучасної трансформації системи освіти, реалізації принципу диференціації та індивідуалізації навчання, створення шкіл нових структур актуально звучать слова П.Юркевича про те, що корінь учіння буде гірким до того часу, “поки будуть існувати школи з програмами, однаково обов’язковими для всіх учнів, тому що такі школи вимагають одного й того ж від самих різних здібностей” [2, 161].

Цікаві підходи вченого щодо **принципу свідомості навчання**. Юркевич висловив нову

для свого часу думку про те, що повна свідомість навчання неможлива. У кожному предметі пізнання є те, що повинно сприйматися через почуттєвість, через уяву, залишатися без логічних означень. Адже багато людина розуміє через гармонію, через ті вищі настрої та почуття, що народжуються в ній. Повне усвідомлення частин цілого зменшує напругу, глибину і задушевність розуміння [1, 293-294].

Слід визнати, що в осмисленні принципів навчально-виховного процесу П.Юркевич випередив свій час. Саме тому він близький і зрозумілий нам сьогодні. Зусилля сучасної теорії і практики педагогіки зосереджуються на подоланні девальвації загальнолюдських, гуманістичних цінностей, національного нігілізму, безособистісного виховання, орієнтації на нове бачення Людини, її природи, духовного становлення і розвитку, її творчого самовираження. Педагогічна спадщина П.Юркевича уяскравлена осмисленням саме цих важливих проблемних питань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юркевич П.Д. Курс общей педагогике с приложениями. – М., 1869. — 404с.
2. Юркевич П.Д. Чтения о воспитании. – М., 1865. — 272с.
3. Юркевич П.Д. З науки про людський дух //Юркевич П.Д. Вибране. – К.: — Абрис, 1993. – С.115-221.
4. Плеханов А.В., Юркевич П.Д – философ и педагог //Сов. Педагогика. – 1991. — №12. – С.84-89.